

УДК: 124.5; 316.752

І. С. Лар'яновський - старший викладач кафедри соціології, філософії та права Одеської національної академії харчових технологій

ИНТЕГРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ЦІННОСТІ

Запропоновано інтегральну концепцію цінностей, відповідно до якої цінності є складними матеріально-ідеальними комплексами, що виконують в соціумі функцію «соціокультурних геномів». На основі останніх стає можливим відтворення людського способу буття у світі та відкриття потенційно нескінченних екзистенціальних перспектив.

Ключові слова: аксіологія, інваріант, інновація, методологія, соціокультурна динаміка, цінність.

ИНТЕГРАЛЬНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ЦЕННОСТИ

Предложена интегральная концепция ценности, в соответствии с которой ценности – это сложные материально-идеальные комплексы, выполняющие в социуме функцию «социально-культурных геномов». Благодаря ценностям перед человеком открываются потенциально бесконечные экзистенциальные перспективы.

Ключевые слова: аксиология, инвариант, инновация, методология, социально-культурная динамика, ценность.

INTERGRAL CONCEPTION OF A VALUE

The article defines the principles of an integrate conception of a value, according to which every meaningful value is a complicated materially-ideal complex, performing a function of a socio-cultural genome in the developing society. Such genome is post non-classical creative construct, which discovers new life sense horizons to the humanity.

Key words: axiology, invariant, convergent knowledge, human values, non-classical science, socio-cultural dynamics, universal evolution.

Проблема цінностей є однією з фундаментальних проблем, що в останні півтора століття вийшла на перший план західного філософського дискурсу. Бо від того, які саме цінності домінують у суспільстві, безпосередньо залежить доля цивілізації на Землі. Провідні мислителі світу неодноразово і ємко висловлювалися по цій проблемі [3, 4, 11, 13], але переконливого її розв'язання, такого, щоб його було повсюдно визнано світовою науковою спільнотою, так до сьогодні й не вдалося створити. Бо цінність раз за разом поставала перед науковим розумом як занадто складний і мінливий феномен, парадоксальний поліморфізм якого важко відобразити у загальному понятті. І вийшло так, що різні мислителі та філософські школи переважно акцентували увагу лише на тих чи інших аспектах феномену цінності – онтологічних, епістемологічних, психологічних, соціально-економічних, морально-етичних, естетичних та інших аспектах, або ж зосереджувались на вивченні окремих форм соціокультурного функціонування цінностей – нормах, орієнтаціях, оцінках, смаках, переконаннях [1, 2, 6, 7]. Але поки що, як на нашу думку, без того, щоб охопити феномен цінності інтегрально, комплексно, системно, хоч деякі з впливових дослідників ХХ ст. впритул до інтегрально-системного бачення цінності все ж таки підійшли [9, 10].

Що ж прийнято у науковому світі розуміти сьогодні під цінностями? Більшість сучасних фахівців мабуть погодяться з тим, що під цінностями філософська і наукова спільнота розуміє деякі значимі соціокультурні утворення, що їх обирають люди як свої життєві орієнтири [1, 2, 9, 11, 13]. Тобто за цінності, перш за все, мають світоглядні переконання, моральні норми, естетичні ідеали, релігійні святині, економічні вартості, корисну інформацію, ефективні політичні інституції тощо. Крім того, серед усіх різновидів цінностей в окремий клас інколи виділяють так звані базові цінності, що їх в останні часи прийнято ототожнювати з культурними «універсаліями». Останні ж, як вважають, у решті решт, і визначають результуючий соціокультурний вектор розвитку людства на протязі всієї відомої нам історії. Отже, для більшості сучасних інтелектуалів як на Заході, так і на Сході стало вже загальним місцем визнавати вагому роль цінностей, але притім, як ми вказували,

сама природа цінностей залишається все ще не роз'ясненою. Особливо загострено ця проблема постає в соціології, соціальній філософії та політичній науці, де сутність цінностей розуміється переважно інтуїтивно [1, 9, 10].

Крім означеного вище, в якості виразного прикладу, слід окремо вказати на звичне ототожнення цінностей з економічними вартостями [6] (у формі вартостей споживчих), що є на сьогодні типовим і розповсюдженим випадком затемнення істинної природи цінностей. Споживчі вартості тут спрощено розуміють як цінності «матеріальні», на відміну від ідеалів, святих, норм, переконань, що їх вважають за цінності «духовні». Та оскільки споживчі вартості завжди важко піддати процедурі арифметизації та обчислити, їх зводять до вартостей мінових і, у решті решт, до ринкової ціни. Хибність такого ототожнення зразу ж стає помітною, коли у ринковий обмін потрапляють твори мистецтва. Усі розуміють, що ринкова ціна мистецького твору не є показником його дійсної цінності. Лише коли твір визнають як значне культурне явище, йому може бути поставлена у відповідність певна ціна. Але ця ціна є суто зовнішня, економічно-функціональна ознака твору, що аж ніяк не віддзеркалює його внутрішнє ціннісне достоїнство. І якщо перед нами справжній шедевр мистецтва, то ніякої ціни, якщо б вона й була сплачена, не вистачить, щоб компенсувати втрату шедевр. Бо шедевр є унікальне, не відтворюване суще. Саме у шедеврї цінність постає перед нами у чистоті своєї природи, як кульмінація неповторності. І тому ніяка істинна цінність не може народитися у ринковому обміні. Цінність і економічна вартість нетотожні.

Мета нашої статті – сформулювати основи інтегральної концепції цінностей, відповідно до якої цінність то є фундаментальний принцип над-біологічної еволюції людини, що на етапі цивілізаційного розвитку превалює над інстинктами, визначає результируючий соціокультурний вектор цього розвитку та функціонує в суспільному бутті у формі складних матеріально-ідеальних комплексів.

Інтегральна концепція цінностей має ту перевагу, що дозволяє з єдиних позицій розглядати усе різноманіття «матеріальних» і «духовних» цінностей та розуміти останні як два взаємно-додаткові модули відповідних інтегральних цінностей. Отже, цінність слід розуміти і вивчати цілісно, як складний соціокультурний комплекс, у якому акумулюються еволюційно-незворотні творчі надбання людини. Ці надбання, так би мовити, «надбудовуються» над біологічною природою людини та виконують функцію своєрідних «поза-тілесних геномів». Тобто цінність то є буттєво-вище – над-фізичне і над-психологічне утворення, що регулює людську життєдіяльність у всьому діапазоні її проявів, та за своєю внутрішньою сутністю є, ніщо інше, як пост-біологічний інваріант людського способу буття. Крім того, цінність має ту специфіку, що відкриває перед людиною невичерпні трансцендентальні еволюційні перспективи та веде її у напрямку від обмеженої локальності біосферного буття до безмежної універсальності буття метафізично-тотального.

Завдяки соціокультурним інваріантам-цінностям, що «майорять» нам із надреальної метафізичної висі та владно притягують нас як своєрідні буттєві «атрактори», у соціумі відбувається перманентне відтворення життєздатного «екзистенціального балансу» між людським та уселенським, об'єктивним і суб'єктивним, матеріальним та ідеальним, небесним і земним, особистим та суспільним, що, перш за все, через болісно-напружений пошук місця і призначення людини на Землі й у вселенській світобудові, знаходить своє масштабне вираження у великих міфологічних, релігійних та філософських системах. Отже цінності формують в нас потенційно нескінченну екзистенціальну вертикаль, яка увінчана ідеальними образами досконалого життя, наповненого невичерпно-глибоким смислом.

Таким чином, відповідно до нашої концепції під інтегральними цінностями слід розуміти ті базові соціокультурні інваріанти, що здатні зберігати свої екзистенціальні характеристики більш-менш незмінними при варіативності етнічного субстрату, економічної кон'юнктури, психологічних темпераментів, релігійних настроїв, політичних інтересів, технологічної доцільності, наукової раціональності, мистецьких стилів, масових смаків тощо. Тобто, при будь-яких соціальних і культурних змінах завжди є у наявності деяке константне ціннісне ядро людського способу буття у світі, що функціонує у соціумі як своєрідний над-біологічний «геном», на основі якого соціум знов і знов себе відтворює. Але притім, хоч ми і наполягаємо на принциповій інваріантності цінностей як фундаментальних констант, ми визнаємо, що у переламні історичні епохи зміни можуть відбуватися також і з ними. Бо будь-яка навіть і наймасштабніша цінність рано чи пізно втрачає свій культуротворчий потенціал і зазнає своєрідної «інфляції». Але головна ознака справжніх цінностей – це їхня стійка екзистенціальна константність, завдяки якій попри всі людські коливання та різноманіття

соціальних трансформацій, суспільна еволюція триває, культурні надбання успадковуються, розум і пізнання розгортають себе з усе більшою потужністю.

Нові, еволюційно-прогресивні цінності виникають унаслідок своєрідних культуро-творчих «мутацій», носіями яких, як за правило, стають окремі, відповідним чином обдаровані людські особистості. Тобто будь-яка справжня цінність вперше з'являється в персональних духовно-екзистенціальних актах як геніальна здогадка, надреальне «осяяння», ірраціональне одкровення, перетворюючий катарсис, небесне «покликання». Але більшість нових цінностей так і не виходять за межі персонального буття. Бо для повноцінного, соціальнозначущого функціонування будь-яка цінність повинна упередитись у матеріальному субстраті суспільства, утворити розгалужену систему артефактів. З масштабними цінностями так само і відбувається. Вони швидко і нестримно стають об'єктивною соціальнозначущою реальністю, яка усе більше відчужується від своїх творців. Притім, що одна й та ж сама нова цінність може поставати перед суб'єктами у різних своїх формах і контекстах. Від цього, як на нашу думку, і виникає уявлення про різноманіття ізольованих різновидів цінностей, а саме – про цінності етичні, естетичні, економічні, політичні, релігійні тощо. Насправді ж масштабна, домінантна, інтегральна цінність здатна пронизувати собою усі сфери соціокультурної реальності. Отже, усе це барвисте різноманіття ціннісних феноменів, про яке добре обізнані культурологи, філософи, політологи, мистецтвознавці та яке вони звично схвалюють, може бути зведено до системи кількох базових інтегральних цінностей, у яких відображено специфіку людського способу буття у світі конкретної соціальної спільноти (цивілізації).

Одне із завдань сучасної аксіології, – на чому ми хочемо наголосити, – саме й полягає в тому, щоб через аналіз барвистості ціннісного світу вийти на інваріантні екзистенціально-сміслові буттєві принципи, тобто на інтегральні базові константи-цінності, та, відштовхуючись від сучасного, а також ймовірного соціокультурного контексту, «зважити» еволюційний потенціал цих цінностей. Бо сучасна епоха має ознаки переламної, «пост-цивілізаційної» і потребує стрімких, але, водночас, життєздатних соціокультурних «мутацій» та масштабних світоглядних синтезів, які скоріше всього не можуть вже відбутися суто стихійно, але й не можуть бути нами впевнено прогнозовані. У цій ситуації ми мусимо скористатися не витраченим потенціалом традиційних цінностей та створити «мутагенні» умови, сприятливі для появи цінностей принципово нових – транс-культурних або транс-цивілізаційних. Крім того, ми можемо підготувати соціально-економічний та науково-технологічний субстрат, комплементарний до процесу об'єктивації та упередження нових еволюційно-прогресивних цінностей, що їх може бути створено людством у досяжній перспективі.

Відомо, що у класичну епоху Заходу інтегральну цінність називали вищим Благом, у якому у триєдності та буттєвій повноті перебувають Істина, Добро і Краса [11, 13]. Чи здатні ми – люди постмодерної епохи – повернутися до первинної повноти і могутності традиційних базових цінностей європейської культури, та адаптувати їх до сучасності, скористатися цим собі на благо?

З'ясуємо для початку, як взагалі співвідносяться базові інтегральні цінності з множиною своїх локальних виявлень, що ми їх знаходимо у духовній культурі та повсякденному житті. А далі простежимо – звідки береться ця множинність форм цінностей, що заважає нам побачити цінність у її первинній єдності, системно-інтегрально.

Множинність форм, у яких постає перед нами інтегральна цінність, є, перш за все, результатом її поступової інволюції у наявному соціокультурному субстраті певного суспільства. І цього «сходження» цінності аж ніяк не можна уникнути. Бо її соціокультурні рецепції й віддзеркалення, що відбувається шляхом множинних міжособових та міжгрупових «трансакцій», так чи інакше цю цінність спотворюють. Але через подібні трансакції цінність тільки й може функціонувати у соціумі, бо трансакції не тільки переміщують цінність від особи до особи чи від групи до групи, тобто від одного суб'єкта-адресата до іншого, а й реінтерпретують, репродукують, відтворюють її (більш-менш вдало) у все нових і нових соціально-функціональних варіантах, що за своєю формою і змістом не можуть бути абсолютно тотожними. Бо відтворення не є механічним копіюванням, а є складним нетривіальним процесом, що потребує від адресата цінності творчого зусилля, екзистенціального акту рецепції-співавторства цінності. Крім того, оскільки інтегральна цінність є багатокомпонентний і багаторівневий соціокультурний комплекс, який завжди містить матеріальну складову, асиміляція цінності соціумом супроводжується також її численними трансляціями від одного соціально-матеріального субстрату до іншого. Тим самим цінність усе більше роздрібнюється на свої окремі локалізовані форми, так би мовити зазнає «диверсифікації», її соціокультурна «ентропія» неухильно зростає.

Отже, у своєму соціокультурному функціонуванні будь-яка інтегральна цінність, доки не буде вичерпано притаманного їй культуро-творчого потенціалу, неминуче піддається поступовому роздрібненню і сплюсненню (інколи суттєвому), бо таким тільки й може бути процес її рецепції з боку різних за своїм когнітивним та екзистенціальним досвідом суб'єктів. Тобто вихідна цінність багаторазово репродукується, перетлумачується, асимілюється, знов і знов мігруючи від однієї соціокультурної системи до іншої, що призводить до виникнення та накопичення великого різноманіття генетично споріднених, але змістовно відмінних і якісно своєрідних у своєму індивідуалізованому бутті дублікатів вихідної цінності. Єдина інтегральна цінність стає множинною. І хоч зміст вихідної цінності через це роздрібнення і розмноження її дублікатів кількісно збагачується усе новими і новими інтерпретаціями, але він притім і спотворюється, вихолощується, оскільки адресати-інтерпретатори, як за правило, не здатні засвоїти інтегральну цінність у повному обсязі, системно, багатогранно, бо не доходять до її екзистенціальних глибин, і тому змушені спрощувати, звужувати, примітивізувати цінність, зводити її, так би мовити до «адаптованих версій». Взагалі утримати інтегральну цінність лише у якійсь одній соціокультурній сфері функціонування так, щоб вона якісно не змінювалась і не розпорозувалась, аж ніяк не можливо. Такою є специфіка упредметнено-об'єктивованого функціонування цінності у соціумі: повинна виникнути велика кількість сплосчених дублікатів інтегральної цінності, щоб вони були адаптовані до масового суб'єкта-адресата і мали певну автономію у функціонуванні та інтерпретації.

Тобто інтегральна цінність, у повній відповідності з пост-некласичним баченням складних системних об'єктів, є не тільки соціально й антропологічно-значима константа-інваріант. Вона також є вельми динамічне утворення, бо не може існувати без перманентних трансакцій, без творчого засвоєння-відтворення, без численних репродукцій-віддзеркалень. Якщо штучно загальмувати або взагалі припинити творче оновлення цінності, то вона швидко зазнає виродження і стане банальним анахронізмом. Тобто цінність то є такий надбіологічний інваріант, який не закріплений жорстко у бутті, існує не в статиці, а лише в динаміці та потребує постійного творчопідтримуючого зусилля з боку людини. І ця творча функціональна динаміка цінності може бути простежена у будь-якому соціокультурному русі, якщо тільки цей рух є достатньо масштабним. Ми у цій динаміці пропонуємо, у першому наближенні, розрізняти наступні стадії: по-перше, це стадія творчого екзистенціального акту, через який цінність вперше породжується й у якому для людини відкриваються нові буттєві перспективи; по-друге, це стадія упредметнення цінності у різноманітних матеріальних артефактах та її поступова буттєва «експансія» у близькі та віддалені – шляхом багатоступеневої дивергенції – сфери соціокультурної реальності; і, нарешті, третя – стадія «інфляції» та «дисипації», коли цінність набуває максимального розпорозення. Але, водночас, на цій останній, «інфляційній» стадії цінність від деяких своїх носіїв-адресатів, що ще не втратили смак і насагу до трансцендіювання повсякденно-дійсного, може несподівано отримати творчо-оновлюючий конвергентний імпульс, бо саме у цей час соціальна значимість цінності для громади стає очевидною і цінність сприймають як своє, рідне, неусувне, що треба обов'язково відродити, освятити та зберегти для наступних поколінь.

Соціально-значимі, масштабні, освячені традицією «вічні» цінності то є такі, що потребують для свого повноцінного функціонування розвинутої системи артефактів. Уся так звана «друга природа» – це такий гібридний регіон буття, який актуально вже є або ж потенційно може стати матеріальним субстратом для тих чи інших цінностей. Тому, на нашу думку, розділення цінностей на матеріальні та духовні цінності є сьогодні вже недоречним, оскільки будь-яка справжня цінність завжди має духовну «вертикаль», тобто певний еволюційно-трансцендентальний вимір, а також відповідний цьому вимірові матеріальний субстрат. І лише у своїй цілісності, як стійкий багаторівневий матеріально-ідеальний комплекс, інтегральна цінність і здатна виконувати функцію надбіологічного регулюючого принципу соціокультурної еволюції та бути своєрідним позатілесним, «вертикально розширеним геномом» *homo sapiens* [8, 12, 15].

Висновки: 1. Інтегральні цінності то є соціокультурні утворення, що іманентні будь-якій суспільній системі та завдяки своєму функціональному поліморфізмові здатні пронизувати собою, усі сфери людського буття, багатогранно трансформуючись у велике і барвисте різноманіття локально-індивідуалізованих ціннісно-оцінних феноменів-маніфестацій.

2. Інтегральні цінності на сутнісному рівні своєї природи є усталеними інваріантами соціокультурних процесів, що здатні спричиняти зміст і характер постбіологічного розвитку людини та спрямовувати цей розвиток у бік поступової універсалізації екзистенціально-персонального модусу людського буття.

3. Інтегральні цінності функціонують у формі складних гетерогенних матеріально-ідеальних комплексів, що автономно і перманентно продукують життєздатні постбіологічні соціокультурні структури і процеси, аналогічно тому, як молекулярні структури біологічного геному із середини формують та відтворюють фенотип живого організму.

4. Еволюційні надбання цивілізації кристалізуються в структурах інтегральних цінностей та транслуються від покоління до покоління як своєрідні постбіологічні геноми, що розташовані за межами людської органічної тілесності.

5. Формування нової інтегральної цінності є завжди творчий екзистенціальний акт, що має своїм результатом буттєву «інновацію» – тобто деяку емерджентну постбіологічну «мутацію», яка здатна суттєво змінювати вектор соціокультурного еволюційного процесу та відкривати перед людиною принципово нові буттєві перспективи.

Щодо подальших досліджень, то сьогодні виглядає вельми актуальною проблема розробки універсальних критеріїв інтегральної філософсько-аксіологічної оцінки різноманітних соціокультурних феноменів, тобто оцінки неринкової, непрагматичної, адекватної новітнім, конвергентним тенденціям у розвитку культури і цивілізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бессонов Б. Н. Социальные и духовные ценности на рубеже II и III тысячелетий: учебное пособие / Борис Николаевич Бессонов. – М.: Норма, 2011. – 320 с.
2. Смельяненко Г. Д. Цінності та постекзистенціалістське мислення / Г. Д. Смельяненко, К. Ю. Райда, С. Л. Шевченко; [відповідальний редактор П. А. Кравченко]. – К.: ПАРАПАН, 2012. – 150 с.
3. Ивин А. А. Аксиология: [научное издание] / Александр Архипович Ивин. – М.: Высшая школа, 2006. – 390 с.
4. Ильин В. В. Аксиология: [научное издание] / Виктор Васильевич Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
5. Ильин И. В. Глобальный эволюционизм: Идеи, проблемы, гипотезы / И. В. Ильин, А. Д. Урсул, Т. А. Урсул. – М.: Издательство Московского университета, 2012. – 616 с.
6. Кэрнс Дж. Э. Основные принципы политической экономии: Ценность. Международная торговля / Джон Эллиот Кэрнс; [перевод с англ.]. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 232 с.
7. Новые идеи в аксиологии и анализе ценностного сознания: [коллективная монография] / [Медведев В. А., Мирошников Ю. И., Оболкина С. В. и др.]; отв. ред. Ю. И. Мирошников. – [Выпуск 4]. – Екатеринбург: УрО РАН, 2007. – 519 с.
8. Новые технологии и продолжение эволюции человека? Трансгуманистический проект будущего: [доклады и обсуждения] / Отв. ред. В. Прайд и А. В. Коротаев. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 320 с.
9. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / Питирим Александрович Сорокин; [перевод с англ. В. В. Сапова]. – М.: Астрель, 2006. – 1176 с.
10. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Александрович Сорокин; [общая редакция А. Ю. Согомонова; перевод с англ. С. А. Сидоренко]. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с.
11. Столович Л. Н. Красота. Добро. Истина: Очерк истории эстетической аксиологии / Леонид Наумович Столович. – М.: Республика, 1994. – 464 с.
12. Хайтун С. Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции / Сергей Давыдович Хайтун. – [2-е изд.]. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 536 с.
13. Шохин В. К. Философия ценностей и ранняя аксиологическая мысль: [монография] / Владимир Кириллович Шохин. – М.: РУДН, 2006. – 457 с.
14. Эволюция: дискуссионные аспекты глобальных эволюционных процессов: [коллективная монография] / [Голубев В. С., Гринченко С. Н., Урсул А. Д. и др.]; отв. ред. Л. Е. Гринин, И. В. Ильин, А. В. Коротаев, А. В. Марков. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 368 с.
15. Эволюция: космическая, биологическая, социальная: [коллективная монография] / [Назаретян А. П., Панов А. Д., Савинов А. Б. и др.]; отв. ред. Л. Е. Гринин, А. В. Марков, А. В. Коротаев. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 368 с.